

HERRIAREN MEMORIA LANBIDEZ
LANBIDE BERRITZEN
«EUSKALDUNAK» poeman

Eibar, 2002-XI-28

Joxe Mari Aranalde

Andra-gizonok, arratsalde on. Zeinek ez dugu entzuna, eta ez behin bakarrik, urte oroz gutxienez, eta maizago askotan, harako itsasoari beha-beha zegoen laborari, edo lehortar, edo –Mogelen izenez esatekotan– *Peru Abarka* haren eta kaletar jakintsu usteko –berriz ere Mogelek bezala esatekotan– «Maisu Juan» haren arteko hizketa hura uztailaren azken aldera?

Han dago gure Peru Donostiako Kontxan itsasoari beha-beha. Itsasontzi haundi eta eder batek ohosten dizkio begiak: Hartan ditu josiak gure lehortarrak. Haundiaren haundiz kaian sar ez daitekeen horietakoa da barkua.

Lilura horrekin itsasoari josia dagoela nekazaria, kaletar jantzi horietako bat hurbiltzen zaio. Edozein jabe daiteke, eta gure kaletar jantzia zer esanik ez, Kontxako barandan dagoen gizona ez dela egunero itsasoa ikusten duen horietakoa, eta ez dezakeela berri haundirik izan, begien bistan daukan barkuaren balioaz. Itsuak ere ikus dezakeen zerbait da hori.

Harrimenez itsasoak hartua daukan lehortarrari diosal egiten dio kaletarrak, eta ondoren galdetzen ez dio bada donostiarrak baserritarrari, ia zertsu balioko lukeela iruditzen zaion barku hark? Gogoratuta ere egin egin behar zaio gero galdera hori halako pakean Kontxan itsasoak eta hango barku bikain hark liluraturik daukaten gizonari? Horretarako, donostiarra ez, «ñoñostiarra» izan behar.

Batere ez dakit, baina gure *Peru Abarka* honek ere, harako *EUSKALDUNAK* poemako Petri hark bezala, «begi-zehar» egingo zuen galdera entzutean.

Hala dio Orixek, semearentzat alaba eske datorren aitaren aurrean neska-
ren aitak hartzen duen jarrera adierazterakoan:

«Igarri zion Petrik –ala zun izena–
asi orduko Manuk –au bestearena–
seme Mikel'engandik itzez zekarrena.
Begi-zear egin du; zur, orde, entzumena.

Belar-izpia alaxe aize biguñiera
makur da; aizea geldiz zuzentzen da bera.
Isilgune-ostean zuzen du bekera,
ta "Neskari esanen" soil erantzueraz.

Hori deskribapena bi jaun horiena beren seme-alaben ezkontzaz serioski mintzo direlarik! Baditu gure Orixek harrigarritzko esanak eta esateko moduak. «Begizear egin du» Petrik.

Kontxako gure gizonak ez du alabarentzat garrantzizko mezurik jaso eta ez dauka ain arazo astunari erantzun beharrik; baina antzeratsu aterako zen haren ahotik erantzuna; eta hartu zuen jarrera ere, «begi-zeaz» egin zuen Petri harenaren antzekoa izango zen.

Hartu zuen postura hartu zuela, hala izan omen zen laborariaren erantzuna, barku bikain hark zertsu balio zezakeen galdetu zitzaionean: «Gehienaz ere Santio-Santanatako trumoi-jasa batek haina».

Ez, ez daki zehazki, ez-eta alderatzekorik ere, barku hark zertsu balio lezakeen dirutan; baina badaki, gehienaz ere balio lezakeela Santio-Santanatan egin dezakeen trumoi-jasa batek haina. Harririk gabe izatekotan, jakina, jasa! Baina hori ez dio esan kaletarrari. Zertako esango dio halako galdera inozoa-ekin datorrenari?

Horra nola garaian garaiko giroari dagozkion esanak eta ipuinak eta filosofia bera, edo dena delakoa, berritzen diren. Horrelatsuko zerbait adierazi nahi luke «Herriaren memoria lanbidez lanbide berritzen» delako izenburu horrek.

Bestelakoren bat ere izan zitekeen. Adibidez, «Aroz aro herriaren memoria berritzen», edo horrelatsukoren bat. Izan ere, lanbidez lanbide ez ezik, pestaz pesta ere berritzen baita EUSKALDUNAK poeman herriaren memoria kulturala eta beraren herritasuna. Eta pesta asko da poeman, beste noizbait esan izandu dizuedan bezala. Eta haietan ere, eta nola!, berritzen da «Herri baten arnasa» delako hura.

Hala ere lana dela uste dut hobekien nabarmendu arazten duena Herriaren izaera eta kultur-transmisioaren eskola. Eskuak eta hortzak eta gerriak eta ia dena zeregin batean ari delarik, buruak eta bihotzak hornitzen dituen kulturgintza eder bat ageri da hor. Eta lanbide edo egiteko bakoitzari dagokion kultur-zumu hori Orixek bere lekuan txertatzen digu paregabe.

«Txerri-iltzea»

Hori du izena poeman, «Olentzaro» izena duen kantu bateko zati haundi batek. Eta neri, gure kulturgintzaren herri-pedagogia hau aipatzean, beti zati

hau etortzen zait burura. «Baina hori ez da lanbide bat» diokezu zuk, entzule. Eta egia. Zeregin bat, edo egiteko bat, bada, baina lanbidea...

Ez dugu alperrik esaten, bestela, txerria hildako astea eta ezkonduetako urtea direla, asterik hoberena urtean eta urterik hoberena bizitzan.

Bigarrenaren berririk ez dugunok ere aitor dezakegu hala dela txerriaren hori. Lanbide izatekotan, «Bizkaiko txerriaren» hura izan zitekeen. Gurea luzaroan espero izandako egun biribil bat izaten zen.

Eguberri biharamuna dute hautatua EUSKALDUNAK poemakoek. Hala dio Orixe kontalariak:

«Biamonez dei dute arakin Potxolo;
beste arakiñik ez da auzo guzira;
urtaroaz jan oi du amaika amen goxo!
galtzen ertzetik sabel-zorroa dario».

Ez dago alperrik galdua gure Potxolo: «galtzen ertzetik sabel-zorroa dario».

Ez da bakarrik: «Sei gizon -dio- eira dira: kurruxka jakina / bezperako barauaz barnak eragina». Aterako du haundiagorik, Txonko zar buru dutela, bost gizonek heltzen diotenean eta maira jasotzen dutenean.

Bada entzun duenik txerriaren kurruxka. Hona:

«Mari ta Matxin, amar ta amabi urteko
-besteak illak ziren anai Txortxiz gero-
biamonez ez daude lotan egoteko,
txerriaren kurruxka entzun duteneko».

Baina haurra burruka hark ikaratu egin ohi du, eta gure txiki hauek be-larriarekin segitzen dute aldi batean txerriaren garraisi hotsa. Baina laister hara:

«Txerriaren kurruxkak goiena jo dute;
gure bi xenideak laister dirade erne;
ezin-jekia botaz ta harekin maindire,
jantzi-arin dioaz otzak bildurtzeke».

Horra hor haurrak urteko goizik ahaztu ezineneko batean. «Jantzi-arin» dioaz. Zenbat aldiz egin ote genuen, eta ikusi izandu ote dugu, eta esan ote zitzaigun eta esan ote diegu, honelako edo horrelako jatzeko hoztu gabe. Berriz agertuko dira txiki hauek txerriltzekoan. Guk esan ohi dugun bezala, gero ageriko Pello Gabiriko».

Eta beste pertsonaia bat, nahi eta nahi ez hor behar duena, amona da. Hark egin behar ditu odolkiak, eta horretarako aurren-aurrena zaindu behar dena, odola da. Bere iturritik bero datorren odolari ez dago bere horretan uz-

terik. Matazatu egiten da. Eta hori gerta ez dadin eta gero odolkiak zerekin egina izan dadin, horra amona:

«Amona asi da besoz odolak iraultzen,
ez ditezen mamitu odolki baino len;
noizik mordoka batzuk ditu ateratzen
—mullaztarra garbarik ala du bereizten—.»

Haurrak eta amona horra hor beren tokietan. Hemen oraindik elkarren-gandik aparte dabilta. Elkarrekin ikusiko ditugu gero beste zeregin utzi-ezi-nezko batean.

Bada besterik ere bildu denik txerria hiltzerakoan, bai bihankako eta bai lauhankako. Hona:

«Ijitoa agertu da katua hainbat usu:
«Egun onik! Txerrian txintxurra baduzu?»
arekin inguruko puska-muskak nai-tu...
katuak ere bai, ta gaur ezin ukatu».

Gaur bada denentzat.

Gizonezkoak txerri-lanak egiten ari dira. Hura erre, gero garbitu, hurre-na ideki eta hustu, jasotzekoak jasoz eta baztertzekoak baztertuz eta lurpean sartuz. Eta ikus azken hondarretaraino nola garbitzen duten eta gero zer egi-ten gure lahunkakoari:

«Burruntzaliz, barrengo odolak bildurik,
zizkuetako tantak zapiz txukaturik,
bera beteko aga sartuz okozpetik,
seien artean arin jarri dute zutik».

Horra erakusgarri gure txerria. Eta hona Orixeren begietan zertsu diru-dien gure «Ortzuri»k:

«Badirudi zerriak artza dantzaria;
bainan bakarrik ezin dagoke geldia-
dantzari-laguna du oin-abe zutia,
gaurko zeinbait dantzaren irudi egokia».

Eta lan horiek bukatuta gizonezkoak gosaltzera doaz patxara ederrean. Izango dute astia hura hoztu bitartean.

Aldi berean odolkigileak han ari dituzu munduko arretarik haundienaz be-ren lanean. Hona:

«Garazi'k eta amonak eskuak bete lan
puxkarik goxoenak aitzoz txikiketan.
Onkaillu usai-ondunak odolaz batean;
alako odolkirik ez egiten bestetan».

Eta gaia prestatzeak lan badu eta betetzeak zer esanik ez, hurrengoak ere badu berea. Hona:

«Pertzean sar, irakin, orratzaz ziztatu
–aien kezka guzia, ez ditezen lertu–;
igaz –gogoan dute– legortxo gertatu,
ta aurten eze-gurian sasoia nai artu».

Gizonezkoek haiek baino kezka gutxiagorekin gosalduko zuten. Eta haurrak ere trankilago egingo zuten jolas maskuri hustu eta puztuarekin, egun hartan zeukaten egitekoaren pozetan.

Prest dira odolkiak, eta bazkolondoan badator ordua haiek partitzen has-teko. Bitan esan beharrik ez dute, goizean «jantzi-arin» txerriaren ingurura bil-du diren haiek. Ikus:

«Odolki-banatzeko pozez bi xenide,
amonak esanera doaz etxez-etxe.
Gogoan eukitzeko beintzat “Zimelene”;
–andik besterenera ez baiteramate–.

Eta

“Odolkia ordainez” Euskalerrietan;
“To, gero ekartzekoz” diote bestetan».

Lege horren arabera, «Zimelene»ra ez dute eraman behar odolkirik. Ho-rretan konforme dira. Hor ez dago konpondu ezinik. Beste zerbaitekin dute auzia, eta tema, eta takela. «Mutikoak, Urliren etxera nai joan; nexkak ere, beste etxe bat nai du aukeran». Txikiak dira, baina ez daukate ahazturik «Ba-tean ur-intxaurrek ematen ttutela; bestean piku ondu ta sagar ximela». Eta gure txikiak teman odolkiak partitzerakoan.

Amona, berriz, jendetasunez nola ibili behar duten erakutsi nahian. Hara:

«Amonak: etxeetan mintza ditezela
“Egun on” ta “bai, andre”, gutxia ar dezatela».

Edo Lapurdin omen dioten bezala, esateko odolkiak eskaintzerakoan «Gutiz ez utz» polit hura. Guri, berriz, «gauza gutxi zela, baina borondatea ikusteko» esateko esaten ziguten.

Eta amona jendetasunezko formula horiek erakusten gure txikiei, beraiek sagar ximeletan eta ur-intxaurretan pentsatzen dauden bitartean «lehengo ur-tean zu joan zinen. Aurten neri tokatzen zait» –eta elkarri eginez teman.

Gure amak ere hala bialdu ninduen ni behin Zapateriko amonari berorika hitzegiteko gero esanez. Gaztelu olerkariaren ama zen hura, eta gure amaren izeba. Hangoak ez dakit nola kunplituak izango nituen; baina etxera etorri nin-tzenezan, eta amak zeintzu zeuden etxean galdetu zidanean, «Berorika-ta» eran-

tzun nion nik. Haurrak ere bere modura jasotzen ditu guk esandakoak eta erakutsitakoak. Orixeren EUSKALDUNAK poemako hauek ez dakigu nola jasoko zituzten amonarenak.

Horra Orixek goxoki sartu txerrihiltze inguruko esanak eta ohidurak eta bat eta beste Garazik eta amonak estean puxkarik goxoena bezalaxe. Haur horiek, haundi egin heinean, hartu beharko zituzten geroan odolkiak partitzea baino erantzukizun haundiagoak txerrihiltzerakoan, eta ikasiak zituzketen lanbide horri zegozkion esanak eta izanak eta guztia, batere behartu gabe eta ikasketa apartekorik gabe. Eta gerora, txerrihiltzea zeinen festa gustagarria den probatu eta gero, eta bera beteko agan zutik jarri duten artza iduriko horrek zenbat puxka goxo duen dastatu eta gero, haiek ere esaten ahal zutekeen Txomin Peillen jaunak bezala «Aintza xerriari!». Nik errepikatzen dut behin baino gehiagotan.

«Artazuriketa»

Artoa. «Horrek kentzen du Euskalerriko / nekazarien gosea». Horrela definitzen da artoa, nik dakidala euskaraz inoiz artoari egin zaion kanturik miresgarrienean. «Artoaren nekea» du izena kantuak eta EUSKALDUNAK poeman dago, ARTAJORRA kantuaren barnean.

Baina gure gosea hiltzen hasi aurretik, artoak lan bat du: zuritzea. Txoriek eta basurdeek eta zerriek eta horrelakoek ez daukate lan hori egin beharrik, baina guk bai.

Lan horretan laguntzera biltzen da gazte jendea gauetan, batez ere jendez urri xamar dabilten familietan, gaur batean eta bihar bestean. Horri esaten zaio «artazuriketa» eta Orixek kantu oso bat eskaintzen dio lanbide horri bere EUSKALDUNAK poeman. Jakina den bezala, Uitziko Errekalde beserrian auzi zuten gure Orixe, eta hangoa kontatzen du poeman.

Egin da artoak zuritzeko bilera Errekalden, eta ohi den bezala, hartaz eta hontaz hitzeginez hasten da lagunartea; baina gazteak bi amets omen ditueenez, hots, «andre eder haundiki ta kutxa bete diru», laster biltzen dira kontu horietara. Ikus nola:

«Bakarra zen atxomotxa kontu-eder-kontari.
Gazteak aixuka dute bat dezan ekarri.
Uka-muka haundirik gabe lotu da lanari,
zerbait asma baleza gazteen pozkarri.

Jakiña, gazte-jendeak bi ametsok ditu:
andre eder haundiki ta kutxa bete diru;
ba daki nondik asi eta non bear bukatu.
Begi-belarri ditula beregana lotu».

Eta hor hasten du gure atxomotxak ipuin eder horietako bat. Barbier zenaren «Ichtorio michterio»etan agertzen omen. Zinez ederra benetan eta antzesteko erreza eta aparta, eta nik inoiz antzestua ikusi ez dudana. Egingo lukete irrik gure hurrek ikusiko balute. Honela da ipuina:

«Errege baten alaba bein batez eri zen;
 –meriku, sorgin– iñortxok senda etzezaken.
 Aren inguru, zoraluz, alperrik zebiltzen:
 neska gaixoarentzat sendagairik etzen.

Errege jauna ba dator sallaren karraxiz...
 aspaldiko order alaba ikusi zun irriz.
 Orain ere lanak ziran lengo alderantziz:
 alaba, txoro-txoro, parra ezin geldiz.

Ikaratu da aita, artantxe geldituko oten-dan;
 –Jauregi-ate-aurrean salla an ari baitzan–,
 zimizia baino len an da asarre beroan:
 denak illarazteko oiuegin zuan.

Soldaduak ba zoazin ek iltzeko asmoz;
 berela mutil gaztea gelditu da mokoz.
 Aren atzetik laisterka guziak oztopoz;
 artan bereizi ziran andik aurrerakoz.

Mutillak oiue aundi bat Errege-alabari:
 –«Aski ola!»; bildotx beltza, berriz, marrakari...
 Irria atertu zitzaion gaitzen sendagarri...
 Neskarentzat mutilla maite maitagarri.

Illabete bage, biak ezkondu ziraden...
 dantza-soka ateratzeko aña aur izan zuten.
 Axuri beltz artaz ere aztu ez gaitzen:
 Erregiñak eskutik azi zuen gizen».

Gerogo begi-illunago, ez irri sekulan:
 zer egin etzekitela akituaz zoan.
 Senda nai dunari, oiue Erregeak ontan,
 pozik lezaiokeela emaztetzat eman.

Txabol aul batean, iru anai ziran bizi
 Erregearen agintza zutenak ikasi.
 Ba-ez-bada, asmatu dute beinik bein ikusi
 alaba ari nolatan par egiñarazi.

Zarrena ba doa bidez –besoan saskia,
 ondotik ezpaineraño sagarrez gorria–;

sorgin-zuloan atso bat dakus eroria...
andik ateratzeko ezin zan balia.

Oiuka asi mutillari, arren, laguntzeko;
betarik etzedukala saietseratzeko...
Aurrera doa zuzenik garaiez eltzeko,
Andre Erregin alaba, albait, ez galtzeko

Jauregian sartu dute eriaren aurrera;
sagarreri begira ta begiak atzera...
bi eskuz –atsegin ez ta– ditu baztarrera:
len bainon illunago gelditu da bera.

Bigarren anaia, lore politekin doa...
sorgin-zulo ber-berean ikusten atsoa...
Oiuari kasurik ez, zuzen-zuzen doa
irriz zabaldu-asmoz nexkaren gogoa.

Jauregiko alaba arek, lenari bezela,
bi eskuz keinatzen dio xorta ken dezala.
–Ezkoa bezain ori zun aurpegi-azala.
Sartua zirudion betikoz itzala–.

Irugarrena ba doa –eskuan ezer ez–...
sorgiña zuloan zegon laguntzaren galdez.
Eskua luzatu dio, ta, alako mesedez,
pozik galdetzen dio zer nai dun ordainez.

–Nik emanen dizut, seme, nai duzun zoria.
–Ain zuzen, aren bila naiz etxetik jauzia...
Erregearen alaba ain omen-eria,
betiko gal omen-du ortzetan irria.

–Tori, bada, bildotx beltz au; ar zazu zurekin;
etzazula deusik ere trukatu onekin;
ez utzi besotik ere... Au eitearekin,
ezkonduko zara zu Erregiñarekin.

Besoetan bildotxa, ta ba doa mutilla,
atxoaren agindua eginez isilla...
Erregearen erria ikusten du urbilla...
Ua an, eta bereala aingeru-ekzilla.

Ostatu batean sartu; gau lekua galde:
bientzat an etzauntzarik ez dala diote:
–Apez-etxera zoaz, ta naikoa ba dute..
Mutillak ara jo du beta galdu bage.

Neskamea atera zaio –aurpegian irri–:
ba dula bildotxa goxo-goxo non iñaurri:
oge biguin bat emanen diola berari...
–Ez dezaket-diotsa– eskutik igorri.

Arritzen dira Apeza ta neskame Mikela;
mutilla temaz ari da utz ez dezakela...
Egoki ez baita arekin etzateko, gela,
artegian, dio, lo eginen dutela.

–Utikan! Egizute lo gaur oge goxoan–
esaten diote, zoro dagoelakoan;
afal ere egin dezala bildotxa-besoan...
Eseriak dituzu biak sutilloan.

Mutillak, etxean baino afari obea
–«txikia baino goxoa Apezan eltzea»–;
bildotxak ere bein ez du ala bete estea:
aurrenik esku bai gatz, urrenik, alea.

Lotara doazi denak nor bere xokora.
Biamonez aurrena aiek bildotxa gogora...
Apezak begia zorrotz giltzaren zulora.
Susmorik ez, ta nai du sartu en ondora.

Poliki sartzen da gelan... bi arrotz aiek lo.
Esnaraziko ote-ditun alditxo bat dago.
Isil-isilla joan da oge-ondorago:
esnarazi bage ezin egon luzeago.

Belarri batetik eltzen dio bildotxari;
ikaraturik gaixoa asten marakari.
Besoan daukala, artzaia artan iratzarri...
komeria an asten da guziz urragarri.

Baduk oberik! Apeza itsatsi gelditzen;
eskua bereizi nai ta alperrik nekatzen;
oiu du neskameari, datorren lenbailen...
Orduan da lotatik doi-dorik esnatzen.

Erdi-jantziz, ille-arro, atera gelatik;
soiñekoa, sartzekoan, urra du atzetik.
Nagusia laguntzen an da, arnas-esturik;
eldu dio beltxari beste belarritik.

Loturik gelditua da Apeza bezala;
bat eta bestek tiraka ustu dute gela;

irurak tarrapataka ba doaz kalera...
atzeko zuloa-arren lotsa da Mikela.

Baratzan igarotzean, azaren astoa
beste eskuz erauzi, ta itxi du zuloa.
Komerilarien salla Jauregirantz doa
—oraindik au, dantzaren lenen-Zortzikoa—.

Bide-ertzetik iru auntz osto aren gura...
ezpaiñez uki-orduko ba dute lokura.
Mutiko, bidotx, Apez ta neskaren bilkura,
zilipurdika an doa eriazen kura.

Oraindik arago, okiña, —jeki-berri baitzen—
leiotik so dagola lagun dute eskatzen.
Okiña atzetik asten da katea bereizten...
besteak bezela antxe lotu-bearra zen.

Araxego, sutegian arotza dakuste:
karraxik, lagun diela eskatzen diote.
Ba'doa gizon bizkorra uste bezain uste...
loturik gelditzen da denen isats-orde.

Arago, bi emazteki, —erratzak eskuan—
atal-aurrea garbitzen elkar-apustuan...
ikusiz, irri dagite lertzeko moduan;
asarre, neskamea mintzatzen orduan:

—Irri baino obe zinate guri lagun-egin...
—Or bada— aiengana dira beren erratzekin.
Joka asita, len kolpean lotu ziran berdin
—erratzen kirtenetik eskurik alde ezin—.

Bide-ukondo batean txakurrari lotua,
belauna geitxo jasoaz zetorren itxua.
Zakurra, aiek pasatzean zaunka amorratua,
gonatzen bati elduta an lotu da gaixoa.

Zilipurdiz urbildurik Errege-jauregira,
alabaren gelaraino noizbait sartzen dira.
—Lorik etzitziaon eldu aspaldi begira,
ez jangalerik, ez ta parrik aurpegira—.

Leio eder baten, bekotz an zegoen jekia
—beso-alki biguinean lepo-eroria—.
Zalaparta sumatzean, jaso du begia:
lenik mutil bat dakus aurrekulakia...

...Axuri, Apez, neskame, azosto eta auntzak,
okin, arontz, emazte bi erratzei josiak:
soka-dantzaren azkena txakur-itsu, biak...
alabak ager ditu ortz eta begiak.

Horrela egiten da soka. Eta iristen da jauregira. Eta ikusten ditu errege-
ren alabak, eta irri gure nexkak. Irri eta irri. Eta isiltzen ez. Orduan beldur
errege, ez ote zaion gehiago alaba parrez atertuko. Larri errege. Eta hiltzeko
agintzen du denak. Hona:

«Soldaduak ba zoazin ek iltzeko asmoz;
berela mutil gaztea gelditu da mokoz.
Aren atzetik laisterka guziak oztopoz;
an bereizi ziran andik aurrekoz».

Mutilak i oi u haundi bat Errege-alabari:
–«Aski ola»!; bildotx beltxa, berriz, marrakari...
Irria atertu zitzaion gaitzen sendagarri...
Neskarentzat mutilla maite-maitagarri.

Illabete bage, biak ezkondu ziraden..
dantza-soka ateratzeko aña aur izan zuten.
Axuri beltx artaz ere aztu ez gaitzen:
Erregiñak eskutik azi zuen gizen».

Horra ipuin eder horren bukaera, «axuri beltx» hura erregiñaren eskutik
jaten ikusten dugula. Polita, politik bada.

Errege-erregin kontuak utzi, eta beren artekoetara datoz hurrena. Herriko
neska-mutilen artean bikoteak egiten hasten dira, Petiri Trakets deituak neska-
zahar baten itxura kantuz eman ondoren. Eskerrak, «alakorik, ala ere, ondoan
ez baitu». Bestela, nahiz-eta orduan ez ziren orain bezain minbera gauza ho-
riekin, har zezakeen kazkarrekoren bat.

Eta bikotegintza berez jostagarria eta jesteta bada ere, batekin berebizi-
koa egin dute. Garazi Errekaldekoaren atzetik Gorri dabil, baina neskarentzat
hobea dela deklaratu dute Mikel Muno Txikikoa. Hona:

«Larra berrian eperrak dira, pagadietan usoak...
Neskatxa gazte pinpirina da Garazi Errekaldekoa.
Orrek maite bat bear omen du bera dan bezalakoa;
bera ona da ta ohea luke Mikel Muno Txikikoa».

Egin dute egitekoa. Hori buelta Gorriren barruan: Ikus:

«Artzaia arnaska ardi-billa mendi garaicen
noizean bein gelditzen da txintxarri-zurrean.
Biotzean pilpira ta ziztu belarrian
besterik ez entzuten ingurumarian.

Alako zirrara Gorri'k artu du bi bider.
 Buru-begiak lurrera; zulorik ez da ager.
 Goizeko abarkarena sineskeri alper...
 besteri diote eman aren Gerrieder».

Hori egoera gure Gorrirena!

Eta errege-erreginen ipuin erromantikoaren eta Gorriren trajiko honen artean, bada beste bat umore beltzekoa esan dezakeguna. Eta nola ez!, hemen Danbolin jaunaren emaztea dugu protagonista. Alabarekin du koplaz elkarrizketa. «Ama, ezkondu! Ama, ezkondu» eginez dauka neska; baina doterik biltzeko modurik ez dauka inola ere. Eta kulpa, amak du. «Gonapeko» edo «eskilapeko»ak du errua. Marimil Dorronsoro da izen-deituraz andre hori.

Zer emakume puska! Hori langilea eta hori pestajartzailea! Andre bertsolaririk izan ote zen galdetzen du zenbaitek. Hor dauka Marimil Dorronsoro, Orixek ederki pintatua. Gizona bera ere autsi izandu omen zuen gure andreak bertsotan. Solamente alabarengandik entzuten ditu epelak poeman. Aurtan izango duela dotea biltzeko adina esaten dio alabari, artoa eta txurikina nahikoa badutela-eta. Baina alaba ez da fio. Lehen gauza bera esan izandu omen dio eta dena alperrik. Izan ere.

«Zer alderdi dago oiekin? —dio alabak—
 Etorri ta ala joan.
 Bildur naiz, laister
 diraden ardandegi-zokoan».

Ez da berriketa handik aurrerako elkarrizketa ama-alaben artean. Giro horretan doa artazuriketako giroa, eta giro horri dagozkion kantuek eta dantzek hornitzen dute lan-festa hori. Lanarekin nahasten doaz amodio kontuak eta kantuak eta herriak horren inguruan sortu dituen esanak eta filosofia guztia.

«Iruleak»

Aitatze aldera, kantu hau ere amodioaren inguruan arilkatzen da. Baina hemen beste tonu edo aire bat du amodioak. Hemengoa zabala eta sakona da. Nola bestela eraman liolanaren nekea? «Lioaren nekeak urte dantsu dirau» dio kronistak: «udalen, azken, negu, aste egun eta gau». Baina «ez du guzia neke, bai ere atsegin» dio. «Onek elkartzen gaitu aiten aitonekin.

Irugarren amonak irun zunarekin egindako jantzia deramat nerekin». Haunditasun eta edertasun hori guztia kantatzen da hemen. Hargatik sartuko dira hemen harako «Alos torrea» hura, eta «Goizean goizik jeiki ninduzun» hura, eta «Atharratze-jauregian» delako, non deklaratzan duen emakumezko bikain batek «ez naute ni salduko idia bezala». Eta hiru bertso hauekin bukatzen da kantu eder hau:

«Arloa bukatuxe gauerdi aldera,
ezin utziko dute linaien ondarra.
Nai ta nai ez erre edo irun egin bear da:
ostera, billa dator gauerdiz sorgina.

Danbolin'en andreak komeri egiten
atxo guziak ditu parrez urrazten.
Amonak sukaldea txukun du ekortzen,
aingeruk, ez sorginak, dantzatu daitezten.

Beteluko sorginak orduko bil ziran
Lekunberri-inguruko bideburu artan.
An egin zuten dantza uju tarrapatan;
aurrek loa gozoa etxe-oialetan».

Hori errematea, lioaren lan gaitzarentzat: «aurrek loa gozoa etxe-oialetan» Horra bi kantu eder, gai bertsuarekin, baina guztiz giro ezberdinarekin.

Horrela segi genezake beste kantu guztiekin ere, ikusiz Orixek nola lotzen dituen elkarrekin lan edo arlo jakin bat eta berari dagozkion esan eta ipuin eta filosofia, eta nola herri hartan eta garai haietan lanbidez lanbide herriaren memoria berritzen zen jendeen eta belaunaldien artean.

Baina buka dezadan beste gauzatxo batekin. Lehorte ikaragarria da. Beren herrietako santu eta santak erreguru dituzte euri eske. Harri dago zerua. Eta azkenean San Migelera egiten dute Letari. Oinhutsik eta guzti egin du zenbaitek bide luze hori. San Migelen egin dituzte ohiko otoitzak. Elizaldia bukatu dute, eta hona zer kontu dakartzaten elkarren artean:

«Elizaldia bukatu ala
mordoka doaz zelaira;
itxaro-bidez gora ditute
begiak odeietara:
«Oraingoan bai, atzoko ontzaren
oiua gezur ez bada
—esan du batek— euri gozoa
jetsiko da lurretara».

Egunez ontza suma ezkero
esana da laister euri;
bestek «Oilo bat oilar eginik
atzo kukurruka ari:
orrek ekaitza berekin oi du
utsik egin bage ekarri».
Etxanderaren ezpain-otoitzak
ez ote zion igarri?

Katua goizik musu-garbitzen
besteak ikusi omen du:
ark ere, erriak asmatu denez,
ekaitz laisterraren zantzu.
Azkenik, batek igarpen oiek
onako ontaz garai ditu:
lurra, artaraino legor zalarik,
satorrak gorri du urratu».

Zeinen ederki bilduak beren lekuan eta beren garaian herriaren uste eta kontu eta kantu eta bizitzako filosofia guztia.

Horri esan nahi izan diot nik «Herriaren memoria lanbidez lanbide berritzea». Kulturgintza paragabe bat da hori eta herrigintza paregabe bat ere bai. Belaunaldi desberdinak hor josten dira inolako nekerik gabe, berez-berez bezala, eta horrela hornitzen da egiazko herritasuna. Gaur oso zaila da eskola modu hori, belaunaldi desberdinek topagune gutxi baitaukate, eta etxeak beharko du izan hemendik aurrerakoan, gauzak horrela segitzekotan belaunaldiak lotuko dituen gunea.

Horra nekarren apurra esan.